

La salut a Barcelona: una història de rics, pobres, metges i malalts

Situem-nos a final del segle XIII. Un viatger arriba a Barcelona procedent del sud. Ja s'apropa a la ciutat, però encara camina entre bosquets, vinyes i sembrats. De sobte, el camí es divideix en dos i un grup de cases apareix entre els arbres. Un mur de pedra envolta una capella, diverses cases de fusta i un cementiri. En veure les edificacions, el viatger s'adona de què es tracta i continua caminant al més allunyat possible del mur. De l'interior no en surt cap soroll, però mira cap a la porteria i entreveu un grup de persones que es dirigeixen, com ànimes en pena, a la capella. Acaba de veure un dels recintes hospitalaris més antics de la ciutat, pensat expressament per a una malaltia maleïda: la lepra.

Una dona afectada de lepra, cap al 1400, en un tractat conservat a la British Library.

Barcelona, ciència i coneixement

La lepra era una de les poques malalties que no diferenciaven entre pobres i rics. Els afectats, independentment de la seva posició social, eren aïllats, reclosos en recintes situats fora muralles, on calia restar en silenci, practicar la castedat més estricta i desprendre's de qualsevol possessió. En entrar en un d'aquests establiments, els leprosos deixaven de pertànyer al món dels vius i, en certa manera, passaven a ser morts en vida.

A Barcelona, el clos dels leprosos era conegut per Hospital dels Mesells —sinònim de leprós— o de Sant Llàtzer (1) —patró d'aquests malalts— i estava situat a l'actual plaça del Pedró, on conflueixen els carrers del Carme i de l'Hospital. Actualment, encara hi podem veure part de la capella romànica, acabada amb un absis semicircular, a la qual els leprosos es dirigien fa més de vuit-cents anys.

L'Hospital dels Mesells va ser en aquest indret fins al 1904, quan va ser traslladat a la masia de Can Masdéu, a Horta. Havien passat molts segles, però els leprosos seguien en

La capella de Sant Llàtzer, a la plaça del Pedró.

Barcelona, ciència i coneixement

institucions aïllades de la resta dels malalts, allunyats de la població i en males condicions. Al costat de Can Masdéu s'hi construí un nou hospital, també anomenat de Sant Llàtzer, però mai no es va arribar a utilitzar. L'any 1961, Can Masdéu també va tancar i els malalts van ser traslladats al Sanatori de Fontilles, a València. Ara, l'espai és ocupat per un centre social.

Llocs d'acollida per a pobres i pelegrins

Tornem al nostre viatger que, passat l'espant de l'Hospital de Sant Llàtzer, continua pel camí de l'actual carrer de l'Hospital, encara envoltat de camps, fins a arribar a un altre petit edifici que immediatament reconeix com un hospitalia, un lloc d'acollida per als desemparats que ho necessiten. Té fred, fa dies que no menja i no li queda ni un ral, de

manera que pensa que potser s'hi podrà allotjar. Dins, però, hi troba un ambient no gaire acollidor: alguns dels residents corren i es persegueixen, d'altres xisclen en un racó mentre es barallen. Vist el panorama, el visitant marxa d'aquell lloc on hi manca el "bon seny" i continua el seu camí. Un cop dins la ciutat es dirigeix a

la Catedral, on hi troba un gran menjador per a pobres i desvalguts. No hi cap ni una agulla. Finalment, un barceloní li indica que vagi on hi ha la capella de Santa Marta, a la Ribera, on segur que hi trobarà un jaç per passar la nit.

Barcelona, ciència i coneixement

Tot i que en són l'origen, en poques coses s'assemblaven els *hospitalia* medievals als actuals hospitals. La paraula prové del llatí *hospes*, que vol dir hoste o visita i, per aquest motiu, la principal activitat d'aquells establiments no era l'atenció mèdica sinó l'assistència social. Eren llocs per acollir els viatgers pobres i els pelegrins que arribaven a la ciutat i no tenien altre lloc on anar.

Durant l'edat mitjana, la proliferació de pobres —és a dir, tothom que no podia sobreviure per si sol, inclosos infants orfes o abandonats, vells i malalts— havia esdevingut un problema greu i, per acollir-los, van sorgir diverses institucions arreu de la ciutat. Les persones refugiades en aquests hospitals medievals, precisament per la seva condició de pobres, eren les més exposades a les malalties i, per tant, els calia ajut mèdic. Els metges atenien a domicili els pacients rics —els que s'ho podien pagar— i després alguns anaven als hospitals per atendre els pobres de manera altruista, sense cobrar però amb un guany per al seu prestigi social. Amb el temps, aquells indrets de caritat, on s'oferia poc més que una màrfega i una senzilla ració alimentària, van esdevenir espais curatius.

Un hospital medieval.

Barcelona, ciència i coneixement

La capella de la Mare de Déu de la Guia, o d'en Marcús.

N'és un exemple l'Hospital del Canonge Colom (2), del qual, com en el cas anterior, només n'ha sobreviscut la capella, emplaçada a la cantonada del carrer de l'Hospital amb la plaça del Canonge Colom, a tocar de la plaça de la Gardunya. Actualment, acull la denominada Sala Capella, un espai destinat a exposicions,

però en altres temps era el centre d'un hospital que, segons sembla, fou dels primers establiments barcelonins destinat als *orats*, és a dir, als bojos, o a les persones amb problemes psiquiàtrics, com en diríem ara.

Una altra institució caritativa de la ciutat estava situada al carrer dels Carders, límit entre els barris de la Ribera i de Sant Pere, on una altra capella, la de la Mare de Déu de la Guia, recorda l'existència de l'antic Hospital d'en Marcús (3). Fundat gràcies a la iniciativa del ric comerciant Bernat Marcús, acollia pobres en general i infants orfes en particular, encara que no pas tots eren desvalguts. Segons la documentació existent, també n'hi havia que, si se n'hagués conegut l'origen, haurien estat *la ignomínia* per a algunes famílies benestants.

Precisament al barri de la Ribera també hi havia l'Hospital de l'Almoina o de la Ciutat, també conegut com a Hospital de Santa Marta (4), del qual no en resta cap vestigi, ja que estava situat en l'àrea enderrocada després del setge de 1714, per construir-hi la fortalesa de la Ciutadella. Tenia el seu origen el 1308, quan Pere Desvilar, conseller de la ciutat, fou excomunicat com a conseqüència d'un conflicte amb l'Església, relacionat amb el cobrament d'impostos per a la construcció de la Catedral. Per *guanyar-se el cel*, Desvilar fundà l'hospital,

Barcelona, ciència i coneixement

però, per tal d'evitar vinculacions amb l'estament religiós, determinà que seria dirigit per laics, en lloc d'eclesiàstics, d'on prové el nom d'Hospital de la Ciutat.

Com a contrast, l'Hospital de Santa Eulàlia (5) era un establiment totalment eclesiàstic, ja que formava part del complex de la catedral. A l'edifici de la Pia Almonia hi havia l'hospital, el qual, a més de llits, tenia un menjador per a més de cent pobres.

A l'entrada sud de la ciutat també hi havia l'Hospital de Sant Macià —o de Sant Maties (6)—, fundat amb el llegat del canonge Vilar, on els pobres disposaven de *llits nets*.

Prop de les Drassanes s'alçava l'Hospital de Sant Nicolau (7), un casalot de pelegrins que, segons la tradició, va acollir sant Francesc d'Assís quan feia el camí de Sant Jaume, l'any 1214. Aquest fet va propiciar que en aquell indret s'hi construís més endavant un convent de franciscans, conegut per Framenors, enderrocat el 1837 poc després de la desamortització de Mendizábal.

La Pia Almoïna.

Barcelona, ciència i coneixement

Un gran hospital per a Barcelona

17 d'abril de 1401. Un acte solemne comença en el terreny que hi ha darrere de l'Hospital del Canonge Colom. El rei Martí l'Humà sosté una pedra i es dirigeix amb pas ferm i decidit cap a un forat, on hi deixa la roca. El públic, format per la noblesa de la ciutat, aplaudeix i comenta el fet. Seguidament, la seva esposa, la reina Maria, col·loca una segona pedra. Jaume de Prades, en nom del príncep Martí I el Jove, posa la tercera. La quarta pedra es deixa a càrrec de Joan Armengol, bisbe de Barcelona, i dels consellers de la ciutat. Els aplaudiments tornen a sonar. Les autoritats se saluden i es feliciten mútuament. Són les primeres pedres del que serà el primer gran hospital general de Barcelona, l'Hospital de la Santa Creu. Significativament, aquestes pedres han estat col·locades per les autoritats reials, eclesiàstiques i civils de la ciutat.

Després dels diversos episodis de pesta negra, esdevinguts durant la segona meitat del segle XIV, les autoritats de la ciutat van decidir fundar un gran hospital central que pogués acollir tots els desvalguts, incrementats a conseqüència de les plagues. Es tractava de l'Hospital de la Santa Creu (8), nova institució que reunia sis petits hospitals repartits per la ciutat. Aquesta unió no va ser simplement hospitalària i assistencial, sinó que també va significar una unió política i religiosa.

Dos d'aquests hospitals, el de l'Almoina i el d'en Marcús, estaven regits pel consell de la ciutat; dos pel bisbat, el d'en Colom i el de Sant Macià, i els altres dos, el de Santa Eulàlia i el dels Mesells, pel capítol catedralici de Barcelona. Per tant, membres del Govern municipal i de l'Església van formar part de l'anomenada Molt Illustre Administració, òrgan que actualment encara gestiona l'hospital.

Aquesta institució gaudí de drets tan beneficiosos com el que els feia heretar tots els béns dels qui hi morien sense haver fet testament, o el que els donava l'exclusivitat de les representacions teatrals de la ciutat, una important font d'ingressos.

Barcelona, ciència i coneixement

D'aquesta manera, una institució parcialment regentada i dirigida per l'Església controlava les úniques obres de teatre que es podien presentar a Barcelona, concretament al pla de les Comèdies, al capdavant de la Rambla. origen de l'actual Teatre Principal (9).

L'any 1638, l'Hospital de la Santa Creu patí un incendi que en destruï bona part de les instal·lacions, però fou reconstruït en poc temps gràcies a *les almoines dels benefactors*. En el llindar de la porta que dóna accés a les sales principals de la Biblioteca de Catalunya, que ocupa part de l'antic hospital, hi ha una inscripció que recorda aquell sinistre.

La llarga trajectòria de l'Hospital de la Santa Creu és un testimoni clar de l'esmentat procés de transformació en centre eminentment sanitari. En el llibre de pagaments hi ha una partida de l'any 1672 en què consta que al *metge de casa* li era prohibit d'assistir fora de l'hospital, una dedicació exclusiva que, amb el pas del temps, requerí més i més metges a la plan-

Imatge exterior de l'Hospital de la Santa Creu.

Barcelona, ciència i coneixement

Sala col·lectiva de l'Hospital de la Santa Creu, poc abans del seu trasllat.

tilla. Cirurgians i apotecaris també es van afegir a l'equip mèdic, fins a constituir una institució sanitària de gran prestigi, escenari d'un gran nombre de proves i descobriments mèdics i científics.

Un exemple d'innovació es va esdevenir el 16 de febrer de 1847, quan el metge malagueny Antonio Mendoza Rueda va fer la primera operació amb anestèsia a Catalunya. Amb la utilització d'èter sulfúric, Mendoza evità que una pacient patís l'intens dolor d'una amputació de peu i, tot i que la dona morí l'endemà —per causes alienes a l'anestèsic—, el preparat se seguí utilitzant amb èxit.

Cinc-cents anys després de la seva construcció, l'hospital havia quedat envoltat d'un Raval superpoblat i ple d'indústries poc saludables. Aquest fet, unit a les necessitats d'una ciutat cada cop més gran, va fer que a principi del segle XX es comencés a construir un nou edifici per allotjar l'Hospital de Sant Pau i la Santa Creu, al qual ens referirem més endavant.

L'antic hospital acull actualment la Biblioteca de Catalunya, l'Escola Massana, la Biblioteca de la Diputació i una sala

Barcelona, ciència i coneixement

L'actual Biblioteca Nacional de Catalunya, en la mateixa nau.

de teatre. Al pati podem admirar la creu central que simbolitzava la Santa Creu, les escales que conduïen a l'ala dels homes, presidida per sant Roc — sant venerat com a lluitador contra la pesta— i les d'accés a la de les dones, presidida per la mare de Déu dels Desemparats. També hi ha una gran reixa de forja, rere la qual hi ha la farmàcia de l'hospital, de la qual parlarem tot seguit.

Concòrdia barcelonina

Any 1511. A la planta baixa de l'Hospital de la Santa Creu hi trobem l'apotecaria. A la rebotiga, l'apotecari prepara un unguent, extret d'un nou llibre de receptes que acaba de rebre. Després de visitar Montjuïc per recollir-hi herbes —romaní, flor de saüc, falzia roja, sàlvia, ortiga, ruda...—, ara pesa a la balança la quantitat que necessita de cadascuna i deixa el sobrant en unes boniques caixes de fusta. Es disposa a trinxar les herbes amb el morter i després les deixarà reposar durant set dies en un recipient ple de vi

Barcelona, ciència i coneixement

ben aromàtic, com precisa el manual. Rellegeix les instruccions per confirmar que, passats els set dies, haurà d'escal·far el líquid a foc lent fins que el vi es consumeixi. Després colarà les herbes i hi afegirà mantega, greix i cera per acabar de fer l'ungüent, que conservarà en un atuell.

Publicat el 1511, el llibre titulat *Concordie apothecariorum Barchinone* —*Concòrdia dels apotecaris de Barcelona*— és un recull de receptes provinents de tot Europa, similar al *Ricettario fiorentino* publicat a Florència poc abans, el 1498. Aleshores, els apotecaris no es limitaven a dispensar els remeis requerits, sinó que els elaboraven, i la *Concòrdia* pretenia que tots els professionals barcelonins ho fessin de la mateixa manera.

De l'apotecaria de la Santa Creu, un complement imprescindible de l'hospital, encara en podem veure una gran reixa

del 1696, amb un forat per on es dispensaven els medicaments. Actualment hostatja la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, que conserva la vella instal·lació i una extensa col·lecció de pots de ceràmica i caixes de fusta de diverses èpoques.

En el camp de les farmàcies, Barcelona és una ciutat especialment rica. Tot i la lamentable desaparició de molts establiments, encara se'n conserven alguns, com la farmàcia Guinart, a Sant Andreu, que manté una magnífica decoració exterior i un bonic tau-

Concordie
apothecariorum Bar
chin. i medicinis Co
positis Liber feliciter
incipit.

Frontispici de la *Concòrdia dels apotecaris de Barcelona*.

Barcelona, ciència i coneixement

lell. O la farmàcia Padrell (10), desplaçada de la Ribera després de 1714 per arrelar al carrer de Sant Pere Més Baix, on encara roman, amb el nom de Fonoll, amb el seu mobiliari de fusta i els seus vitralls modernistes.

La farmàcia de Bolós n'és un altre bon exemple. Situada en un edifici del xamfrà de la rambla de Catalunya amb el carrer de València, destaca per l'excel·lent treball decoratiu, realitzat el 1902 per Antoni de Falguera i Sivilla. Un dels membres de la família propietària, Oriol de Bolós, va ser un prominent botànic, deixeble de Pius Font i Quer, i l'autor de *Flora. Manual dels Països Catalans*, una obra imprescindible per als estudiants i els professors de botànica, de la mateixa manera que la *Concòrdia* ho havia estat per als apotecaris gairebé cinc-cents anys abans.

La Casa de Convalescència

Una monja i un malalt entren, molt a poc a poc, per la porta d'un edifici contigu a l'Hospital de la Santa Creu. El pacient llegeix: És prosseguida i acabada pels diners de dit Pau Ferran en lo any MDCLXXX.

—Qui va ser en Pau Ferran?, pregunta encuriosit.

Home assegut al banc de l'arrambador del claustre de la Casa de Convalescència, a principi del segle XX. (Autor: Josep Maria Armengol)

Barcelona, ciència i coneixement

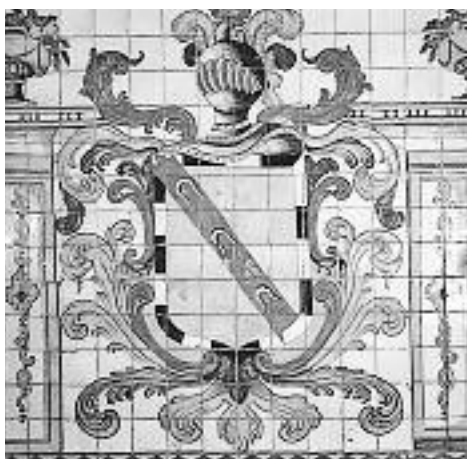
—Doncs diuen que en Pau Ferran era un ric cavaller que va quedar sense un duro i ple de deutes, quan uns vaixells que portaven les seves mercaderies es van perdre i no arribaren a Barcelona. Ben empobrit, va ser acollit com un més en el nostre Hospital de la Santa Creu. Més tard, un bon dia, els vaixells van tornar i Ferran passà, altre cop, de la nit al dia, de ben pobre a molt ric —, *li respon la monja*.

—És clar! I en morir deixà molts diners a l'Hospital—, *afegeix el malalt*.

—Molts diners? —*exclama la monja*— 100.000 ducats! Una fortuna! Però en Pau Ferran no va ser l'únic. Distingides senyores de l'època també van contribuir amb quantioses sumes a la construcció d'aquest edifici. En canvi, el seu nom no consta enlloc!

L'edifici en qüestió és la Casa de Convalescència, una institució que al segle XVII ja es dedicava a procurar que els pacients sanats, però encara no recuperats del tot, es poguessin reintegrar a la vida quotidiana. Es tracta d'un conjunt arquitectònic articulat al voltant d'un gran pati, sota el qual hi ha una gran cisterna per recollir l'aigua de pluja. Al centre hi ha un pou, coronat per una gran estàtua de sant Pau, obra de Lluís Bonifaç. El pati està envoltat de dos pisos, amb estances que servien per acollir els malalts. Al pis superior hi ha una

capella amb un quadre de sant Pau en el moment de caure del cavall, obra del gran pintor Antoni Viladomat, i a dalt un jardí, actualment dedicat a Mercè Rodoreda, on es cultivaven les plantes remeieres que utilitzaven els apotecaris per preparar les receptes.

Decoració ceràmica que representa les armes de Pau Ferran.

Barcelona, ciència i coneixement

Pati de la Casa de Convalescència, seu de l'Institut d'Estudis Catalans.

Com recorda una inscripció situada a l'entrada, fou el ciutadà Pau Ferran qui proporcionà els diners necessaris per culminar l'obra, raó per la qual l'escut dels Ferran també forma part de la decoració i el podem veure en els plafons ceràmics, les llindes de les portes i l'entrada principal. Tanmateix, també hi va haver altres benefactors, o benefactores en aquest cas: Lucrècia Gualba, que va proporcionar els fons per a l'inici de les obres, i Helena Soler i Victòria Astor, que hi van aportar considerables sumes de diners.

Quan la Casa de Convalescència quedà en desús, després del trasllat de l'hospital, a principi del segle XX, l'edifici fou cedit a l'Institut d'Estudis Catalans, que s'hi allotjà fins a la Guerra Civil. Després del llarg parèntesi de la dictadura franquista, durant la qual l'Institut va sobreviure en la clandestinitat, la institució s'hi instal·là novament i, des de 1977, n'és la seu central.

Barcelona, ciència i coneixement

El Corralet: cirurgians, morts i antibiòtics

Final del segle XVII. Ens trobem en una mena de construcció de fusta a l'exterior de l'Hospital. Sembla un teatre en el qual s'hi fa una representació, però al mig de l'escenari hi ha un cadàver tapat amb una manta. En una posició preponderant hi veiem un home ben vestit, que comença a llegir un llibre en llatí. Al seu costat, un segon personatge branda una llarga vara de fusta que dirigeix cap al cos que ara ja està en part destapat. Un tercer personatge, vestit amb robes humils, comença a obrir en canal el cadàver. Les grades són plenes d'estudiants, que segueixen les operacions amb atenció i comenten la jugada.

Davant de la Casa de Convalescència hi havia el *Corralet*, el cementiri on eren enterrats en fosses comunes els pobres i

desvalguts que morien a la Santa Creu, sovint sense que s'arribés a saber el seu nom. A més de cadàvers, en aquest lloc hi va haver un dels primers *corralets de comèdies*, els llocs de representació de teatre medievals. Més endavant també hi va haver en aquest indret un altre tipus de teatre: l'anatòmic.

Durant l'edat mitjana, els metges barcelonins estudiaven en els anomenats Estudis Generals (11), que eren al capda-

El Corralet de l'antic Hospital de la Santa Creu.

Barcelona, ciència i coneixement

munt de la Rambla. El nom de l'actual part superior del passeig, anomenada rambla dels Estudis, prové d'aquesta universitat medieval. Inicialment, en els Estudis també s'hi feien les classes d'anatomia, però la fortor que emetien els cadàvers resultava insuportable per a la resta d'estudiants. Les disseccions anatòmiques duraven com a mínim tres dies, durant els quals el cos quedava exposat, sense mètodes de conservació, i desprenia una olor no gaire agradable. Per aquest motiu, les classes es van traslladar a la vora de l'Hospital de la Santa Creu, que era d'on provenien la majoria dels cadàvers utilitzats, i prop del Corralet s'hi va fer una *caseta d'anatomia*.

En aquell indret, a l'aire lliure, el mestre dictava la classe d'anatomia, normalment d'acord amb els textos de metges clàssics, que eren en llatí. En ocasions, l'encarregat de llegir era un lector, que deixava el catedràtic sense altra feina que seure a la seva cadira. Hi actuava igualment un demostrador,

La rambla dels Estudis i l'església de Betlem, el 1845. Gravats de MM. Rouargue inclòs al seu *Voyage pittoresque en Espagne et en Portugal*.

Barcelona, ciència i coneixement

personatge que assenyalava amb un punter les parts anatòmiques esmentades, i un cirurgià, que era qui s'embrutava les mans amb la dissecció del cadàver, d'acord amb les instruccions del catedràtic.

Hi havia finalment el públic, format majoritàriament per estudiants de medicina, que rebien una formació fonamentalment teòrica i rarament tocaven un malalt. Fins ben entrat el segle XVIII, els cirurgians eren els qui realment practicaven cures als pacients, arrencaven queixals, tractaven ferides, practicaven sagnies i feien altres intervencions menors. Alhora, també afaitaven i tallaven els cabells, raó per la qual eren coneguts com a cirurgians-barbers. Treballaven en obradors de barberia repartits per la ciutat i gaudien d'un prestigi social molt inferior que el dels metges, de manera que el seu aprenentatge estava basat en el sistema gremial d'aprenents, oficials i mestres, amb l'excepció que l'aprenent havia d'assistir obligatòriament a les classes d'anatomia que organitzaven els Estudis Generals. Ocasionalment, també hi assistien artistes, pintors i escultors que volien perfeccionar els seus coneixements anatòmics, a més d'alguns nobles de la ciutat, que sentien curiositat i hi anaven per simple distracció.

Com els altres fossars de Barcelona, el Corralet desaparegué a causa de la prohibició d'enterrar dins la ciutat, substituït pel primer cementiri general, el de l'Est, actualment denominat del Poblenou. L'espai fou convertit en dipòsit de cadàvers de l'Hospital de la Santa Creu, on un jove Picasso s'inspirà per pintar el quadre *Dona morta*. Finalment, s'hi van fer uns jardins que reberen el nom de Doctor Fleming, inaugurats pel mateix descobridor de la penicil·lina durant una visita a Barcelona. Malgrat que una escultura del científic escocès ens recorda la seva aportació cabdal, els jardins amaguen la història de la primera producció a Espanya de l'antibiòtic, realitzada per un equip del Laboratorio Experimental de Terapéutica Inmunológica, dirigit per Pere González Juan, expulsat del Laboratori Municipal per les autoritats franquistes.